

Paál Zoltán

Filológia és történetírás határán

—

Eckhardt Sándor kutatásainak tudománytörténeti kontextusa és helye a Balassi-recepció történetében

Eckhardt Sándor neve a 20. századi magyar tudománytörténetben elsősorban a reneszánsz irodalom kutatójaként ismert, azonban életművének egyik legmaradandóbb fejezete Balassi Bálint történeti és irodalmi jelentőségének feltárása. Eckhardt munkássága nem csupán filológiai teljesítmény volt: a két világháború közötti magyar történetírás szellemi közegében született, amikor a nemzeti múlt újraértelmezése, a kulturális örökség „klasszikusainak” tudományos kanonizálása meghatározó feladatnak számított. Balassit Eckhardt nem pusztán költőként vizsgálta, hanem úgy is, mint a 16. századi magyar társadalmi élet, a vallási viszonyok és a politikai küzdelmek szereplőjét. Kutatásai ezzel szervesen kapcsolódtak ahhoz a történetírói törekvéshez, amely a humanista és kora újkori Magyarország alakjait az európai művelődéstörténet összefüggésrendszerében kívánta elhelyezni. Jelen tanulmány célja, hogy feltárja Eckhardt Sándor Balassi-kutatásainak helyét a magyar történetírás fejlődéstörténetében, vizsgálva módszertani sajátosságait, a források kezelését, valamint a munkássága által képviselt nemzeti múltkép alakulását.

Mindenekelőtt azt kell látni, hogy Eckhardt szerteágazó munkássága ellenére a tudományos életbe a Balassi-kutatással lépett, pontosabban a *Balassi Bálint irodalmi mintái* c. munkájával. Erről Baros Gyula készített először recenziót.¹ A munka azért érdemel említést, mert a szerző disszertációjával a Zolnai Bélától² átvett elveket alkalmazta. A kompartív szemlélet itt úgy jelent meg, hogy Eckhardt összevetette azokat a nemzetközi, elsősorban olasz mintákat, amelyek Balassira hatottak.

Eckhardt Sándor az első hiteles és tudományos Balassi-portré megalkotója volt, a modern Balassi-filológia atyja, aki szembe állította az avított és népies romantikus költőportréval a „saját” portréját. Klaniczay Tibor nekrológiájában így írt Eckhardtról: „*Balassi Bálint elvesztette benne legodaadóbb, legsokoldalúbb kutatóját, a magyar irodalomtudomány pedig a filológia egyik legkiválóbb tudósát.*”³ Tehát Eckhardt kutatásai nem feltétlenül újak, de az általa végzett feltárások hitelesek és tudományosak. Már őt megelőzően is többen foglalkoztak Balassival, de az általuk végzett kutatások nem feltétlenül megbízhatóak. Példának okáért Thaly Kálmán a délibábos romantika hátszelében több verset is ráerőszakolt a szerzőre, s tette ezt minden bizonyítás nélkül. Thaly mellett Dézsi Lajos foglalkozott a Balassi-kérdéssel, sőt maga Eckhardt is sokszor hivatkozott rá, noha Dézsi Lajos szövegkiadását sokan pontatlannak érezték, az életrajzi és filológiai kérdések háttérbe szorítása, kizárása okán.⁴ Ugyanakkor születtek hiteles munkák is, viszont ezeket nem értelmezhetjük szintézisként.⁵

¹ Baros 1913.

² Zolnai 1922.

³ Klaniczay 1969. 518.

⁴ K. D. 1942. 254–255.

⁵ Eckhardt 1941. 6–7.

Eckhardt Balassi-monográfiája, amelyben az élet és a mű összefüggéseit kereste, egy olyan összefoglalás, amelyet több publikáció előzött meg. Főleg az *Irodalomtörténeti Közleményekben*, valamint a *Budapesti Szemlében* publikált ilyen témában a szerző.⁶ Ezek az írások nem pusztán irodalmi műelemzésekről szóltak, és nem is korlátozódtak hermeneutikai kontextusokra. Eckhardt monográfiája abban volt nívó, hogy alapvetően a korszellem és az individuum lélektani motiváltságát vizsgálta az írói teljesítmény vonatkozásában. Másképpen megfogalmazva a szerző azokra a kontextusokra mutatott rá, amelyek a nemzeti lírikust versírásra kötelezték. Ennek sarkalatos támpontjai a vallás, a végvári élet, a szerelem. Gáldi László kritikájában Eckhardtot biztos adatokkal alátámasztó szellem-történésznek nevezi, aki minden ösztönzést felhasználva teremtett enciklopédikus mikrokozmoszt.⁷ Ugyanakkor ez az enciklopédikus mikrokozmosz átfogja a korszellemet és a magyar mentalitást is. Idézve: „*Az életének ez a teljessége, mely a kort, a magyarságot, különös magyar temperamentumot, uraságot, végbeli katonasort, humanista tudományt és ösztönös tehetséget magában egyesít, teszi Balassi Bálint alakját oly vonzóvá és költészetét négyszáz év távolságában is elragadóvá.*”⁸ Ezen túlmenően az eckhardti narratíva szerint Balassi Bálint életművében nemcsak a magyar szellem első szintézisét hozta létre, hanem az európai is.⁹

Eckhardtnál a végbeliek élete fontos viszonyítási pont lehet Szekfű Gyulához, amelyre a monográfiában is kitért: „*Szekfű Gyula a végbeliek életében látja megvalósulni a nagy magyar élet egységét, melynek hiánya korábban a mohácsi katasztrófát előidézte. A nagy bajban együtt élt a végekre szorult főúr, nemes és jobbágy: a török elleni mindennapos hadakozás, az állandó veszedelem összekovácsolta a magyarságot.*”¹⁰

A következő Balassiról készült írás, *Az ismeretlen Balassi Bálint*¹¹ a nagymonográfiával hasonló orientáltságú, hiszen itt is rámutatott a szerző a Balassi-kutatás(ok) történeti vizsgálatának elmaradottságára. Hasonlóságot mutat az is, hogy a kötetben Eckhardt a költő és a költészet összefüggését vizsgálta egy sajátos kora újkori korképben. A sajátos korképet Angyal Endre úgy definiálta, miszerint Eckhardt megkonstruálta az egész 16. századi magyar és dunatíji korképet, hozzátéve, hogy a professzor munkája nemcsak irodalmi, hanem nyelvészeti és történeti tárgykörrel is bírt, kiváltképpen a lengyel-magyar-délszláv nemesi kultúra vonatkozásában.¹² Háttér tanulmányként Eckhardt bőséges levéltári forrásanyagot mozgósított, kiváltképpen a periratok és az oklevelek vonatkozásában.¹³

Érdekes lehet, hogy ez a kötet Balassi Bálint szempontjából kevesebbet mond, mint a korábbi monográfia, hiszen a nemzeti lírikus csak a könyv utolsó negyedében lett fősze-replő. Balassi Bálint késleltetett szerepeltetése annak tudható be, hogy a szerző szerint Balassi erényei és eredményei, valamint tulajdonságai a nagyszülőktől származtak, és ezek a minőségek generációról generációra öröklődtek a szerző szerint. Eckhardt Balassi Bálint törökellenes magatartását a nagyapa mohácsi elestével magyarázza, míg lobbanékony-sága és műveltségének attribútumai az édesapához köthetők, mint írja: „*Balassi Bálint csak egy*

⁶ Eckhardt 1943b.; uő. 1943c.; uő. 1953.; uő. 1955.; uő. 1959a.; uő. 1961.; uő. 1962.; uő. 1964.; uő. 1966.; uő. 1967.

⁷ Gáldi 1942.

⁸ Eckhardt 1941. 218–219.

⁹ Uo. 6.

¹⁰ Uo. 69.

¹¹ Eckhardt 1943a.

¹² Angyal 1947.

¹³ Lendvay 1942–1945.

*ilyen gondolkodású apa mellett lehet azzá, ami lett, a legnagyobb magyar költők elsejéé, mert humanista műveltsége nélkül alig emelkedett volna túl az egykorú énekmondók szintjén...*¹⁴

Balassi neveltetésének ismertetése a jelen tanulmány keretein kívül esik, de Bornemissza Péterről érdemes említést tenni. Azon felül, hogy Eckhardt kimutatta, hogy a magyar reformáció egyik meghatározó alakja a Balassi-ház prédikátora és Balassi Bálint házitánítója volt, fontos hangsúlyozni Eckhardt további kutatását is, mégpedig az *Ördögi kísértetek* vonatkozásában. Az 1955-ös kötetben a betűhív alakokat Eckhardt nemcsak pontos filológiával kezelte, hanem jegyzetekkel és kiegészítő passzusokkal is ellátta. Az *Ördögi kísértetek* első kiadása óta 376 év telt el, ennyi időt kellett várni, hogy kiderüljön, a Bornemissza-kötet eredeti-e vagy kompiláció. Eckhardt erre is megadta a választ, abban az értelemben, hogy a 384 történet közül mennyi adaptáció és mennyi a szubjektív hangú történet.¹⁵

Az 1957-ben megjelent *Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből*¹⁶ című kötet elsősorban azokkal a kérdésekkel, eseményekkel foglalkozott, amelyek Balassi rossz hírét keltették. Itt Eckhardt forrásként a levelezéseket és a modern értelemben vett jogi iratokat/végzéseket tekintette át szigorú filológiai mércével. Akárcsak a meglévő monográfiák, az *Új fejezetek* is egy széles spektrumú látéletet jelentenek a 16. század viszonyairól. Ilyen értelemben a korhű korkép kiterjedt a mentalitástörténetre, az egyes állami intézményekre, valamint demográfiai mutatókra is. A kötet, ahogy a címe is jelzi, a „viharos” élet legfontosabb elemeit vette számba. Eckhardt, ahogyan az eddigiekben is, a családfából, főleg az apa felől vezette le a megörökölt viszályokat, amely ebben a vonatkozásban az egyes vármegyékkel való ellenszenvet, adóztatást jelentette. De ide került még a szoknyakaland, a szolga megverése, illetve a kétszer eladott falu esete. Kérdéses lehet, hogy a Balassi-botránykönyvvel mi lehetett a célja Eckhardtnak. Erre nyilván nem adható egyértelmű válasz, de meglátásom szerint az, hogy a magyar lelki alkatot kívánta feltárni a magyar történelem egy viharos századában. Mint írta: „A féktelen indulat, a reneszánsz nagy alakját jellemző szabadságigény dúlt benne, ami kiegészült némi szellemi fölénytudattal. Fölényét igazolta, hogy környezetében műveltség tekintetében egyértelműen kiemelkedett”.¹⁷ Az idézet azt kívánta hangsúlyozni, hogy Balassi tudatosan teremtett irodalmat¹⁸ annak ellenére, hogy a lírikust életében nem ismerték el, ez pedig a sajátos korképből is származhatott, ahol egy „furcsa viselkedésű magyar főúr sok ellenszenvet okozott.”¹⁹

Eckhardt ugyanakkor nemcsak a történeti kontextusban elhelyezett Balassi Bálinttal foglalkozott, hanem rámutatott bizonyos filológiai kérdésekre is. Ezt támasztja alá a *Balassi Bálint összes művei*²⁰ c. kötet, melyhez az egyes kéziratokat és nyomtatványokat Eckhardt nyelv- és szóalakban rekonstruálta, valamint a nótajelzések és szövegforrások elemzését is elvégezte.²¹ A fent jelzett dátum más vonatkozásban is fontos, hiszen ekkortájt adta ki Eckhardt a *Balassi összes és az Ördögi kísértetek* mellett a *Rimay János összes művei* c. kötetét. Utóbbinak legnagyobb filológiai jelentősége az volt, hogy Eckhardt elkülönítette

¹⁴ Eckhardt 1943a. 47.

¹⁵ Nemeskürty 1956. 226–230.

¹⁶ Eckhardt 1957.

¹⁷ Uo. 67.

¹⁸ Eckhardt 1958.

¹⁹ Eckhardt 1957. 67.

²⁰ Balassi 1951.; Eckhardt 1955.

²¹ Jenci 1956. 95–97.

Madách Gáspár és Rimay munkásságát.²² Rimay Jánossal egyébként Eckhardt történeti kontextusban is foglalkozott, méghozzá akkor, amikor Bocskai és Rimay kapcsolatáról értekezett.²³

Eckhardt Sándor számára ugyan posztumusz kötet, de meg kell említeni az áttekintésben a *Balassi-tanulmányok* című kötetet, amely Eckhardt életében megírt, félszáznál is több Balassi-tanulmányból került kiválasztásra. Így került a kötetbe 14 írás, amely a költői életművet értékeli, és 10 olyan tanulmány, amely Balassi életével foglalkozik.²⁴

A leírtak alapján elmondható, hogy Eckhardt Sándor Balassi-kutatásai maradandóan gazdagították a magyar tudománytörténetet. Filológiai alaposága és történeti látásmódja egyszerre biztosított szilárd forráskritikai bázist és tágabb kulturális értelmezési keretet. Jelen írást összegezve felmerülhet a kérdés, hogy mit köszönhet az utókor és az irodalom Eckhardtnak. Mindenképpen egy színes, hiteles és hazafias Balassi-portét, amely a szakszerű kutatás által feltárta a *condition humaine* teljességét, és Balassit nemzetközi szintre emelte.²⁵

²² Bán 1956.

²³ Eckhardt 1959b.

²⁴ Bánszki 1974. XII.

²⁵ Uo.

Zoltán Paál

On the Border of Philology and Historiography – The Historiographical Context and Place of Sándor Eckhardt's Study in the History of Balassi Reception

The present paper focuses on Sándor Eckhardt's study on Balassi and Eckhardt's major works in this field, with particular emphasis on their significance in philology and literary history. It reviews Eckhardt's contribution to the textual criticism of Balassi's oeuvre and how he shed new light on the poet's work in the context of the Renaissance and Hungarian literary tradition. The analysis also touches on the methodological innovations that made Eckhardt's work a defining achievement in 20th-century Hungarian literary historiography. The present paper thus not only summarizes but also evaluates Sándor Eckhardt's role in the history of study on Balassi's poetry.

Források

- Balassi 1951. Balassi Bálint összes művei I. Összeáll.: Eckhardt Sándor. Bp., 1951.

Szakirodalom

- Angyal 1947. Angyal Endre: Eckhardt Sándor: Az ismeretlen Balassi Bálint. In: Irodalomtörténet, 36. (1947) 1–2. sz. 64–65.
- Bán 1956. Bán Imre: Rimay János összes művei. Összeállította Eckhardt Sándor. In: Irodalomtörténet, 44. (1956) 2. sz. 235–240.
- Bánszki 1974. Bánszki István: Eckhardt Sándor: Balassi-tanulmányok. In: Irodalomtörténet, 6. (56.) (1974) 2. sz. XII–XV. (Az Irodalomtörténet melléklete 3.)
- Baros 1913. Baros Gyula: Eckhardt Sándor: Balassi Bálint irodalmi mintái. In: Irodalomtörténet, 2. (1913) 7–8. sz. 469–470.
- Eckhardt 1941. Eckhardt Sándor: Balassi Bálint. Bp., 1941.
- Eckhardt 1943a. Eckhardt Sándor: Az ismeretlen Balassi Bálint. Bp., 1943.
- Eckhardt 1943b. Eckhardt Sándor: Losonczy Anna. In: Budapesti Szemle, 71. (1943) 785. sz. 193–205. [1. közlemény]; 786. sz. 291–305. [2. közlemény]
- Eckhardt 1943c. Eckhardt Sándor: Balassi Bálint kortársai. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 53. (1943) 1. sz. 43–47. [1. közlemény]; 2. sz. 132–139. [2. közlemény]
- Eckhardt 1955. Eckhardt Sándor: Balassi Bálint utóélete. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 59. (1955) 4. sz. 407–427.
- Eckhardt 1957. Eckhardt Sándor: Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből. Bp., 1957.
- Eckhardt 1958. Eckhardt Sándor: Balassi Bálint írói szándéka. In: Irodalomtörténet, 46. (1958) 3–4. sz. 339–349.
- Eckhardt 1959a. Eckhardt Sándor: Balassi Bálint utolsó hadjárata. In: Irodalomtörténeti Közlemények 63. (1959) 3–4. sz. 485–487.
- Eckhardt 1959b. Eckhardt Sándor: Bocskai és Rimay. In: Irodalomtörténet, 47. (1959) 3–4. sz. 478–480.
- Eckhardt 1961. Eckhardt Sándor: Balassi Bálint toborzó levele. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 65. (1961) 5. sz. 570–571.

- Eckhardt 1962. Eckhardt Sándor: Balassi Bálint végrendelete. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 66. (1962) 4. sz. 473–474.
- Eckhardt 1963. Eckhardt Sándor: Újabb Balassi-okmányok. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 67. (1963) 5. sz. 602–612.
- Eckhardt 1964. Eckhardt Sándor: Bornemisza Péter budai emlékei. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 68. (1964) 3. sz. 347.
- Eckhardt 1966. Eckhardt Sándor: Balassi Bálint szidalmi. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 70. (1966) 1–2. sz. 157–159.
- Eckhardt 1967. Eckhardt Sándor: Balassi Bálint Tokaj-vidéki éveiből. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 71. (1967) 1. sz. 66–67.
- Gáldi 1942. Gáldi László: Eckhardt Sándor: Balassi Bálint. In: Budapesti Szemle, 70. (1942) 779. sz. 252–255.
- Jenei 1956. Jenei Ferenc: Balassi Bálint összes művei. Összeállította Eckhardt Sándor. In: Irodalomtörténet, 44. (1956) 1. sz. 95–97.
- K. D. 1942. K. D.: Eckhardt Sándor: Balassi Bálint. In: Protestáns Szemle, 51. (1942) 8. sz. 254–255.
- Klaniczay 1969. Klaniczay Tibor: Eckhardt Sándor. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 73. (1969) 4. sz. 518–519.
- Lendvay 1942–1945. Lendvay Magda: Eckhardt Sándor: Az ismeretlen Balassi Bálint. In: Levéltári Közlemények, 20–23. (1942–1945) 407–408.
- Nemeskürty 1956. Nemeskürty István: Bornemisza Péter: Ördögi kísértetek. Eckhardt Sándor gondozásában. In: Irodalomtörténet, 44. (1956) 2. sz. 226–230.
- Zolnai 1922. Zolnai Béla: Nyelvtudomány és szellemtörténet. In: Minerva, 1. (1922) 1–3. sz. 93–103.